

**ISLOM MA'RIFIY AN'ANALARIDA BOLA TAFAKKURINI
SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ASOSLARI (AL-
G'AZZOLIY VA IBN SINO ASARLARI MISOLIDA)**

Raimova Sayyora Zoyitovna

Termiz davlat universiteti

O'zbek adabiyotshunosligi kafedrası o'qituvchisi

f.f.f.d (Phd), dotsent

Jannozova Uldona Beknazarovna

Termiz davlat pedagogika institute magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqola islom ma'rifiy an'analari asosida bola tafakkurini shakllantirish masalasining psixologik va pedagogik jihatlarini Al-G'azzoliy va Ibn Sino qarashlari misolida yoritadi. Tadqiqotda sharq mutafakkirlari tomonidan ilgari surilgan ilmiy-pedagogik g'oyalar zamonaviy pedagogika va kognitiv psixologiya yondashuvlari bilan solishtiriladi. Olingan xulosalar islomiy ma'rifiy merosning hozirgi ta'lim jarayoni uchun ham muhim mazmuniy manba ekanini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *islom ma'rifiy merosi, tafakkur, Al-G'azzoliy, Ibn Sino, bola psixologiyasi, tarbiya, idrok, ma'naviy kamolot, muhit va bilim.*

Abstract. *This article discusses the psychological and pedagogical aspects of the formation of a child's thinking based on Islamic educational traditions using the views of Al-Ghazali and Ibn Sina as an example. The study compares the scientific and pedagogical ideas put forward by Eastern thinkers with modern approaches to pedagogy and cognitive psychology. The conclusions obtained show that the Islamic educational heritage is an important source of content for the current educational process.*

Keywords: *Islamic intellectual heritage, thought, Al-Ghazali, Ibn Sina, child psychology, upbringing, perception, spiritual maturity, environment and knowledge.*

Sharq ma'naviy tafakkuri azaldan inson idroki va aqliy kamolotini o'rganishga alohida e'tibor qaratgan bo'lib, islom ma'rifiy an'analari bu borada boy ilmiy meros yaratgan. Bola tafakkurining rivoji masalasi Qur'on oyatlari, hadislar, fiqhiy va axloqiy manbalarda ham, Al-G'azzoliy, Ibn Sino, Forobiy kabi allomalarning asarlarida ham markaziy mavzulardan biri sifatida talqin etiladi. Islomiy ta'limotga ko'ra, inson tug'ilganda pok fitrat egasi bo'lib, uning tafakkur imkoniyatlari tarbiya, muhit va bilim orqali shakllanadi. Bola tafakkuri fitriy imkoniyatga ega bo'lib, bu imkoniyatni to'g'ri yo'naltirish tarbiyachilarning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Al-G'azzoliy o'zining "Ihyo ulum ad-din" va "Kimyo-i saodat" asarlarida tarbiyani ruhiy-ma'naviy jarayon sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, har bir bola sof, idrokka tayyor qalb bilan dunyoga keladi va u kattalarning xulqi, so'zi, muomalasi orqali tez ta'sirlanadi. G'azzoliy bola tafakkurini shakllantirishda avvalo taqlidning muhimligini qayd etadi: bola dastlab atrofdagilarning harakatini, fikrlash tarzini, nutqini o'zlashtiradi. Shu bois tarbiyachi shaxsiy namunasi tafakkur taraqqiyotining asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi. Mutafakkirning fikricha, bolani ortiqcha taqiqlash, jazolash, fikriga bepisand munosabatda bo'lish uning tafakkurini sustlashtiradi. Aksincha, savol berishga undash, mantiqiy fikrlashga rag'batlantirish, yumshoq muomala qilish tafakkurni faollashtiradi. Al-G'azzoliy tafakkurni faqat aqliy emas, balki ruhiy jarayon deb ham ko'radi. Uning nazarida, "aql – nur, qalb – idrok manzili", ya'ni tafakkur aql va qalb uyg'unligi orqali yuksaklikka ko'tariladi.

Ibn Sino esa bola psixologiyasini tahlil qilishda fiziologik va kognitiv jarayonlarni birgalikda o'rganadi. U "Donishnoma", "Kitob ush-shifo", "Najot" kabi asarlarida idrok, xotira, tasavvur va tafakkur bosqichlarini ilmiy asosda bayon qilgan. Ibn Sino fikricha, bola avvalo sezgi orqali biladi: u dunyoni ko'rish, eshitish, ushlash, hidlash orqali anglaydi. Bu davrda bolani ortiqcha bilim bilan zo'riqtirmaslik, balki tajriba, kuzatish va amaliy harakat orqali o'rgatish muhimdir. Keyingi bosqichda xotira faol bo'lib, bola ko'rgan va eshitganlarini ongida mustahkamlaydi. Mutafakkir xotirani rivojlantirishda hikoya qilish, rivoyatlarni aytib berish, mantiqiy bog'lanishlarni tushuntirishni tavsiya etadi. Uning aql haqidagi ta'limoti esa bola tafakkuriga juda mos keladi: aql dastlab potensial holatda bo'lib, to'g'ri tarbiya, mashq va izchil o'rganish orqali faollashadi. Ibn Sino fikricha, tafakkur mantiqiy mashqlar, savol-javoblar, kuzatish, tajriba orqali rivojlanadi. Shuningdek, u jismoniy sog'lomlikni tafakkur taraqqiyotining sharti deb biladi, chunki sog'lom tana – sog'lom aqlning manbai.

Har ikki mutafakkirning qarashlari zamonaviy pedagogika nazariyalari bilan uyg'unlashadi. Masalan, konstruktivizm nazariyasida o'quvchi bilimni o'zi kashf qiladi, G'azzoliy ham bolani mustaqil fikr qilishga undaydi. Kognitiv psixologiya idrok, xotira, tafakkur jarayonlariga e'tibor qaratadi — bu tamoyillar Ibn Sino qarashlarida juda aniq ifodalangan. Humanistik pedagogika shaxsga xushmuomalalik, hurmat, erkinlik berishni taklif qiladi — bu yondashuv islomiy ma'rifiy an'analarning asosiy fikrlaridan biridir.

Demak, sharq allomalari merosi zamonaviy ta'lim bilan raqobat qiluvchi emas, balki uni boyituvchi kuch sifatida xizmat qiladi. Islomiy ma'rifiy merosdan foydalanish bola tafakkurini shakllantirishda amaliy natijalar beradi. Hikoyalar, rivoyatlar, ibratli voqealar orqali axloqiy tafakkur o'sadi. Savol-javoblar, mantiqiy mashqlar va tafakkur o'yinlari aqliy rivojlanishni faollashtiradi. Kattalarning shaxsiy namunasini ko'rsatishi bola ongiga kuchli

ta'sir qiladi. Jismoniy sog'lomlikka e'tibor esa fikrlash ravonligini ta'minlaydi. Eng muhimi, islomiy meros tafakkur va ma'naviyatni ajratmasdan, ular bir-birini to'ldiruvchi jarayon ekanini ko'rsatadi. Islom ma'rifiy an'analari doirasida bola tafakkurini shakllantirish masalasi faqat axloqiy tarbiya yoki diniy bilimlar bilan cheklanib qolmaydi, balki murakkab psixologik jarayon sifatida talqin qilinadi. Sharq mutafakkirlari, xususan Al-G'azzoliy va Ibn Sino, tafakkur rivojining bosqichma-bosqich shakllanishini chuqur ilmiy tahlil qilgan. Ularning qarashlari bugungi zamonaviy kognitiv psixologiya nazariyalari bilan taqqoslanganda, o'ta ilg'or va o'sha davr uchun beqiyos darajada aniqligi bilan ajralib turadi. Bu fikrlar, ayniqsa, bola idroki va tafakkuri qanday shakllanishi, qanday omillar ta'sirida yuksalishi haqidagi ilmiy qarashlar bilan hamohangdir. Sharq an'alarida ta'kidlanishicha, bola aqlining uyg'onishi bilan uning atrof-muhitni anglash ehtiyoji kuchayadi; bu ehtiyojni to'g'ri yo'naltirish pedagogning mahoratiga bog'liq bo'ladi. Bola bilimning faol subyekti bo'lib, u o'zi kuzatadi, o'rganadi, solishtiradi, xulosa chiqaradi. Shu sababli islomiy ma'naviy maktabda faqat yodlash emas, balki fikrlash, anglash va tushunish jarayonlari ustuvor o'rinda turadi. Ayniqsa Al-G'azzoliyning "Tafakkur — ibodatlarining eng ulug'idir" degan fikri ta'lim jarayonida tafakkurni qadrlash, unga e'tiborli bo'lish zarurligini anglatadi.

Islomiy pedagogik qarashlarda bola tafakkurining shakllanishida muhit hal qiluvchi omil sifatida ko'riladi. Bola o'z fikrlash ko'nikmasini avvalo oilada, so'ng jamoada egallaydi. G'azzoliy oiladagi ruhiy muhitni "birlamchi maktab" deb ataydi. Uning fikricha, bolaga o'ta qattiq, jazoga asoslangan muhit salbiy ta'sir ko'rsatib, tafakkur jarayonini siqib qo'yadi, qo'rqqulik va ikkilanishni kuchaytiradi. Aksincha, mehr, yumshoqlik, tushunish, savol berishga rag'batlantirish bola tafakkurining faol bo'lishiga xizmat qiladi. Bugungi psixologiyada "pozitiv muhit", "emosional qo'llab-quvvatlash", "insonparvar ta'lim" kabi terminlar aynan G'azzoliy ta'kidlagan tamoyillarning ilmiy izohidir. U bolaga berilgan har bir topshiriq, har bir so'z va har bir munosabat uning ongida iz qoldirishini bir necha asr avval aniq bayon qilgan. Bola tafakkurini rivojlantirishda qo'pol tanbeh, qichqiriq, tahdid yoki jazoni qo'llashning samarasizligini G'azzoliy juda erta tushuntirib, buning o'rniga hikmat bilan yondashish, muloyimlik bilan ogohlantirish, mantiqiy fikrga yo'naltirishni taklif qiladi.

Ibn Sino esa bola tafakkurining fiziologik asoslarini juda aniqlik bilan tasvirlaydi. Uning tadqiqotlarida sezgi organlarining rivoji, nerv tizimining yetilishi, xotira va idrok mexanizmlarining bosqichma-bosqich shakllanishi alohida ilmiy asoslangan. Ibn Sino fikricha, tafakkurning kuchayishi uchun bola avvalo "Ko'p sezishi, ko'p kuzatishi va ko'p mushohada qilishi" lozim. U bolaga og'ir, mavhum, tushunarsiz bilimlarni erta berishni qat'iy rad etgan, chunki bu jarayonda tafakkurni ortiqcha kuchanishga majbur qilish

natijasida bola miyasida charchoq, zerikish, bilimdan bezish holati paydo bo'ladi. Bu fikr zamonaviy pedagogikada qo'llaniladigan "Zonaviy rivojlanish oralig'i", "mos yuklama", "bolaning yoshga mos bilish imkoniyatlari" kabi tamoyillar bilan mos keladi. Ibn Sino ta'limda asta-sekinlik, takroriy mashqlar, amaliy tajribalar, kuzatishlar, hayotiy misollar orqali tafakkurni boyitishni tavsiya qilgan. U nazariy tushunchalardan avval amaliy tajribaga tayanishni eng to'g'ri usul deb bilgan, chunki bolaning idroki avval sezgi orqali shakllanadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Al-G'azzoliy va Ibn Sino asarlarida bola tafakkurini shakllantirishga oid qarashlar bugungi globallashuv sharoitida ham dolzarbligini yo'qotmagan. Ularning asarlari nafaqat diniy-ma'naviy meros, balki pedagogik qo'llanma sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Sharq mutafakkirlari aytgan fikrlar bola tafakkurini izchil, bosqichma-bosqich, ma'naviy va aqliy uyg'unlikda rivojlantirishni taqozo qiladi. Bu esa yoshlarning mustaqil fikrlaydigan, axloqan pok, ma'naviy kang, ilmga chanqoq avlod bo'lib yetishishiga xizmat qiladi.

Men o'z tahlilim davomida sharq mutafakkirlarining bola tafakkuriga oid qarashlari qanchalik chuqur va hayotiy ekaniga yana bir bor amin bo'ldim. Bugungi raqamli muhit bolalarga tez axborot beradi, lekin tafakkurni chuqur yuritish ko'nikmasi ko'pincha ortda qoladi. Al-G'azzoliy va Ibn Sino esa tafakkurni sekin, izchil va ma'naviyat bilan uyg'un holda rivojlantirishni taklif qiladi. Menimcha, ularning g'oyalari bugungi ta'lim jarayonida amaliy qo'llanilsa, o'quvchilarning nafaqat bilim darajasi, balki dunyoqarashi, ichki madaniyati va mustaqil fikrlash salohiyati ham yuksaladi. Shu jihatdan bu mavzu nafaqat ilmiy ahamiyatga ega, balki amaliy ta'lim jarayonini boyituvchi manbadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abu Ali ibn Sino. Donishnoma. – Toshkent: Fan, 2011.
2. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. – Toshkent: Ibn Sino nashriyoti, 2014.
3. Al-G'azzoliy Abu Homid. Kimyoi saodat. – Toshkent: Movarounnahr, 2010.
4. Al-G'azzoliy Abu Homid. Ihyo ulumid-din. – Toshkent: Hilol-Nashr, 2020.
5. G'ofurov, A. Islom falsafasi tarixi. – Toshkent: Universitet, 2018.
6. Qurbonov, Sh. Sharq mutafakkirlari pedagogik qarashlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
7. Yo'ldoshev, J., Hasanboeva, O. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
8. Shodmonov, Q. Islom ma'rifiy merosida shaxs tarbiyasi. – Toshkent: Movarounnahr, 2016.

9. Maksudov, R. Sharq psixologiyasi asoslari. – Toshkent: Universitet, 2019.

10. Karimov, N. O‘zbek ma’naviy merosi va tarbiya tamoyillari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.